

...Далеко, аж за Тихим океаном, в американській землі, покоїться прах нашого земляка Василя Гайворонського, якому не пощастило побачити вільну, оновлювану Україну. Та вже летить у наш край його талановите слово, сповнене любові до рідної землі й віри у людське щастя.

Віра ПРОСАЛОВА,

*доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри
української літератури Донецького національного
університету*

ДВІ ПОСТАСІ ПИСЬМЕННИКА-ЕКСПАТРІАНТА

У статті простежується взаємозв'язок долі й творчості В.Гайворонського, визначається, як етапи життєвого шляху письменника-експатріанта позначилися на його художніх творах. Підкреслюється неодноразове звернення автора до подій власного життя.

„А як і трапиться комусь залишити свою батьківщину, то сумуватиме за нею, поки житиме, і сум укоротить такому життя”. Ці слова Василя Гайворонського, що за кордоном змінив своє прізвище і став Гайдарівським, щоб не наражати родину на небезпеку й уникнути примусового повернення в Україну, стали пророчими. Доля закинула вихідця з шахтарського краю аж у далеку Філадельфію, де довелося йому бути чорноробом, щоб мати можливість писати і власним коштом видавати твори: „Мерехтливі зорі” – про легендарного Шубина, чиєї помсти бояться донецькі шахтарі; „А світ такий гарний...” – про рідну Кіндратівку, що на Донеччині; „Непрошений гість” – про взаємини між рідними братами в умовах суворої радянської дійсності; „Заячий пастух” – про дивовижну здатність людей розуміти диких тварин і підкоряти їх своїй волі, а також про необхідність провідника, що, мов Мойсей, вивів би націю з мороку бездержавності. Якщо додати вже посмертно видані твори письменника, то перелік буде чималий.

В.Гайворонський як „автобіографію” розглядав свої написані до війни твори, що збереглися, на жаль, не всі. Кожне його оповідання чи повість – ніби фрагмент пережитого, що, однак, не вкладається в межі однієї людської долі, адже крізь призму одного героя простежується життя багатьох і всієї країни загалом.

Ця стаття не претендує на глибоке і всебічне висвітлення творчої діяльності письменника-експатріанта В.Гайворонського. Йдеться лише про первинний етап її осмислення, а також виявлення тих чинників, що більшою чи меншою мірою дають можливість зрозуміти перипетії нелегкої долі автора. Мета цієї статті – виявити, як пережите письменником відбилося в його художніх творах, як позначилося на їх тональності, загальній концепції.

У творчій діяльності В.Гайворонського виділяються такі періоди: 1925-1933 роки – донецький; 1934-1948 – період репресій і переслідувань; 1949-1972 роки – еміграційний. Ці періоди відрізняються не лише місцем перебування письменника, а й тематикою творів, інтенсивністю творчої праці. Сам автор досить критично оцінював свій доробок: „У письменниках я ходжу майже все своє доросле життя, але написав дуже мало і написане далеке від досконалості” [1, 68]. Вимогливість до себе не дозволяла йому будь-що виносити на суд читача, тому й надрукованого не так багато. В Україні твори В.Гайворонського не видані і тому не стали предметом зацікавлення літературознавців. Йдеться лише про спроби прочитання окремих творів В.Оліфіренком [2], Ф.Пустовою [3], Т.Степикіною та іншими вченими. Біографія письменника не досліджена, багато життєвих перипетій потребує уточнення, навіть дата народження. За завісою невідомості залишається період репресій і цькувань, перебування у США.

Донецький період творчості характеризується художнім освоєнням робітничої тематики, змалюванням життя і праці шахтарів. В оповіданні „Мерехтливі зорі”, як і в багатьох творах про шахтарську працю Г.Баглюка, Л.Скрипника, підкреслюється страх перед міфічним Шубиним, який нібито мститься шахтарям за те, що не врятували його з-під обвалу. Проте не так страшний Шубин, як запущений на всі оберти репресивний

механізм, що сіє скрізь страх і недовіру, знищує всіх без винятку: старих і молодих, обережних і довірливих, інтелігентів і шахтарів. Мов Дамоклів меч, цей тягар висить над Григорієм Колесником, що колись дав притулок своєму розкуркуленому двоюрідному брату. І хоч він давно вже відбув свій термін за нескоєний злочин, проте все рівно не міг заспокоїтися, намагався бути обережним, стеретися, уникати зайвих розмов, щоб не нашкодити собі, однак і ці засоби не допомагали.

Герой відчуває небезпеку і під землею, де на нього чатує Шубин, і на поверхні, де за ним пильнує Попов із спецвідділу („Нічого собі мисливців на мою душу. Але хто з них швидше схопить? Хто?“). Уникнувши загрози під землею, Колесник потрапляє до рук спецслужб, проте не стає на шлях обмови інших. „Мерехтливі зорі” символізують життєву нестабільність, крихкість людського життя, що може обірватися в будь-яку мить. І назва твору, і художнє вирішення конфлікту – неоднозначного, багатопланового, і відкритий фінал, коли герой лише збирається боронити свою честь, підтверджують, що письменник не йшов за усталеною в радянській літературі схемою, не дотримувався соцреалістичних шаблонів, а більше дбав про переконливе відтворення внутрішнього світу героїв, що змагалися з ворогами видимими і невидимими і при цьому прагнули лишатися людьми. У творі немає натужного пафосу: шахтарі живуть в умовах загрози життю, розуміють, що їхня зірка, як загиблого Колі Брашка, може в будь-яку мить згаснути, тому їй не піддаються впливу фальшивих обіцянок.

В. Гайворонський писав, як правило, про те, що добре знав, що його вражало. Повість „Заячий пастух” він присвятив Григорієві Баглюку – колишньому головному редакторові журналу „Літературний Донбас”, розстріляному в 1938 р. у Воркуті. Василь Андрійович Гайворонський був його заступником і вважав своїм духовним побратимом. У трагічному 1933 році їх обох було заарештовано і звинувачено в троцькізмі. „...Одного дня ГПУ закрило полотнищами машини, на яких друкували „Літературний Донбас”, присвячений з’їздові письменників, поставило біля машин озброєну варту, а вже вночі почалися арешти. Арештовано лише кілька душ, в тому числі Баглюка і мене. А решту письменників узяли під догляд”

[4, V], – згадував у автобіографії В. Гайворонський. Щоправда, йому вдалося втекти із заслання, уникнувши сумної долі Г. Баглюка. Про цей важкий у житті період не раз згадував: „Мені після в'язниці довелося їздити, щоб знову не опинитися у державних лабетах. У Ставрополі, на північному Кавказі, я ходив із скринєю по вулицях, як скляр, вставляв шиби, на Каспійському морі два роки ловив рибу для дагестанського рибтресту, у Слов'янську працював вантажником” [4, V].

Повість „Заячий пастух” – це данина світлій пам'яті Г. Баглюка, „духового провідника літературної організації „Забой”, що згуртував навколо себе творчо обдаровану молодь, виступивши із творами шахтарської тематики. Провідництво стає наріжним каменем і в діях головного героя повісті – Василька Дерези, котрий прагне вивести людей у „теплі краї”, тобто до омріяного майбутнього. Знаковим є збіг імені автора і головного героя, що живе не стільки власними болями, скільки проблемами інших людей. Невипадково він здається дідові Тарасом, тобто Кобзарем, що зможе повести за собою людей.

Щоб уникнути переслідувань після вже згадуваних подій 1933 року і втечі з ув'язнення, В. Гайворонський, звичайно, погоджувався на будь-яку роботу, якщо вона давала можливість прожити. Його не лякала самотність, бо дозволяла реалізуватися як творчій особистості. Реальних співрозмовників йому замінили герої майбутньої повісті, яку планував назвати „Кляте море” (так характеризували сезонні робітники Каспійське море). Героями повісті були його товариші по праці: укладниця оселедців Дуся, начальник караманської групи Омар Махометов, члени бригади тощо. Проте задум тоді не вдалося реалізувати через хворобу, тому замість очікуваного твору про твір читач дістав можливість познайомитися з історією хвороби, яку вдалося подолати завдяки звичайному курячому бульйону, що допоміг перебороти недугу і відновити сили. Деталі життя біографічного автора надавали зображеному достовірності та переконливості.

Прочитувати біографію автора в художніх творах – не зовсім вдячна справа, бо ж письменник не копіює подій, має право на домисел, пише, зрештою, не сповідь, а художній твір. Проте окремі життєві колізії, які довелося пережити,

В.Гайворонський свідомо переніс у твори, при цьому неодноразово підкреслював автентичність зображеного. Підзаголовком „біографічне” до оповідання „Рятівна курка” вказувалося на відтворення пережитого. У цьому переконують такі висловлювання з оповідання: „Якби я з’явився в своїй Костянтинівці, де колись побачив світ, там виріс і працював на фабриці, мене зразу б заарештували. А поза своїм містом я вважався повноправним громадянином з п’ятирічним паспортом” [5, 272-273]; „Уже й тоді кров моя вимагала домішків чорнила. Мене не турбувало питання: навіщо писати? Хіба на те, щоб спалити, бо при першому ж, навіть випадковому обшукові < ... > доведе до обов’язкового арешту” [5, 274]. Отже, відстань між автором і оповідачем мінімальна, адже йдеться про спроби безкінечними змінами роботи та місця проживання „замести” за собою сліди. Нелегкий побут на рибних промислах для письменника мало не закінчився фатально: він захворів і ледве виборсався з лабет смерті. Цю історію, яку пережив „біографічний” автор, автор-творець художньо передав у оповіданні, ніби допомагаючи читачеві розібратися в авторі-людині, збагнути його життєвий досвід. Герой твору виявляє схильність до креативної діяльності, до діалогу зі своїми уявними героями, прототипами яких стали добре відомі йому люди. Отже, автор-творець художньо інтерпретував сенс подій, які пережив біографічний автор.

В оповіданні „Непрошений гість” простежуються деформації, зумовлені впливом карально-репресивної системи, що породжує страх і недовіру між членами однієї родини. Тому приїзд після тривалої розлуки з рідними Івана Федоренка в батьківську хату порушує спокій родини Віктора, яка від репресій переховує дядька Прокопа. У розмовах братів – колишнього політ’язня Івана і стахановця Віктора – відчувається напруження, викликане недовірою, потребою приховувати реальний стан справ. Їхні розмови нагадують більше ідеологічні сутички, ніж дружні бесіди. Іван вагається, чи говорити братові про своє заслання: „Що казати? Правду? А чи їй тут потрібно? Хто такий Віктор? Брат? Цього не досить для відвертості...” [5, 86]. Та й сам Іван незабаром переконується, що говорити відверто справді ризиковано. Однак недовіра між

братами розвіюється, коли Іван дізнається, що Віктор на горищі переховував переслідуваного дядька. „Іван не сів, а ніби зсунувся спиною по дошці. Він зрозумів усе, що відбувалося в цій хаті, всю глибочінь братової трагедії, його переживання, що приховувались натягнуною на себе машкарою блазня” [5, 113]. Всі попередні розмови були лише грою, необхідною для забезпечення собі алібі благонадійності перед владою.

Героєм В. Гайворонського нерідко постає людина, що втекла від переслідування, як, скажімо, Прокіп Федоренко з „Непрошеного гостя” чи вже згадуваний автобіографічний персонаж із „Рятівної курки”. Отже, до пережитого письменник звертався неодноразово, щоразу відтворюючи ту чи іншу подробицю, той чи інший епізод із життя. Автор як представник „Розстріляного відродження” свідомо акцентував увагу на ворожості репресивної системи творчій особистості та й загалом людині. Зіставлення висловлювання Каплі з оповідання „Чортове колесо” з тими наслідками, до яких воно призвело, підтверджує неспівмірність покарань і суті злочину. „А слідчий ще кілька разів викликав на допит і кожного разу наводив з Каплиного життя якісь події і так їх пристосовував, ніби у Каплі все життя тільки було, аби завдати владі якихось прикростей” [5, 18]. Призвело до цього те, що герой поскаржився на родинні проблеми: „На все треба грошей. А скільки я зароблю? На хліб та воду. Ех, не життя, а чортове колесо!...” [5, 14]. Після цього Капля відчув, як на шії все тугіше затягується мотузок, проте не підписав жодного звинувачення:

– *Громадянине слідчий! Я цього обвинувачення підписувати не буду.*

– *Чому? – гостро запитав той.*

– *Тому, що треба згадати про чортове колесо. А тут його й нема. Напишіть, що Капля кляте життя порівнював з чортовим колесом. Хоч знатиму, за що страждатиму [5, 18].*

Автор, отже, не подає кінця нерівного двобою. „Відкритий фінал, – як вважає С.Бройтман, – ймовірно множинний за своєю природою, в ньому реалізуються ті можливості, які були закладені в сюжеті-ситуації” [6, 298]. Читач може лише прогнозувати наслідки цього поєдинку.

Нерідко автобіографічний персонаж постає оповідачем. В оповіданні „Циркачка” це знову Василь, що вже відбув термін ув’язнення і тому став обачнішим, обережнішим у взаєминах із людьми. Саме через його сприйняття подається історія несподіваного одруження його друга Михайла з Марусею, вдовою репресованого. Пережита героїнею трагедія не лишилася безслідною, вона позначилася на ставленні до неї колишніх друзів, на її подальших взаєминах з колегами по роботі. Проте, незважаючи на загальну атмосферу недовіри, молоде подружжя – Михайло та Маруся – вірять у майбутнє і з нетерпінням чекають народження дитини.

Письменник нерідко зображує героя у трагічних обставинах, що випробовують його життєву стійкість. Трагікомічний випадок про те, як скалічений робітник Петро з оповідання „Щастя” радіє, що зміг використати період власної непрацездатності на те, щоб вистояти чергу і придбати дітям тканину на одяг. „Як мені щастить! – захоплено мовив Петро до дітей. – Упав з драбини і не вбився. Хоч і міг віддати Богові душу. А головне, що хвороби вистачило вистояти чергу. Не кожному таке щастя трапляється...” [5, 24]. Зображена ситуація викликає співчуття, а не сміх, адже герой не позує, не грає роль, а щиро радіє, що зміг одягти своїх осиротілих дітей. Проте напрошується мимовільне питання: якою ціною вдалося придбати тканину, чи не занадто високою.

Художнє осмислення біографічного матеріалу було для В. Гайворонського засобом естетичного пізнання дійсності. Хронотоп дороги, реалізований ним у багатьох творах, підтверджує кризовий стан буття героїв, що залишили рідні місця і помандрували у пошуках кращої долі. Герої рухалися, як правило, на захід, тим шляхом, що був добре відомий самому автору. Так, Кузьма з оповідання „Дорога наша довга” намагається уникнути зустрічі з представниками армії-„визволительки”, тікає подалі від надто пильних очей, що в кожній незнайомій людині шукали свого ворога. Він збирається їхати „хоч і на край світу, аби там не було колхозів” [5, 13]. Отже, в парадигмі *Захід/Схід* герої обирають перше.

У роки війни В. Гайворонський друкувався на сторінках львівських, краківських, берлінських часописів. Оповідання про

довоєнне і воєнне життя („Дорога наша довга”, „Чортове колесо”, „Щастя”) не вписувалися в рамки соцреалістичного канону, що панував у радянській літературі, тому й могли з’явитися лише за його межами.

Вихід у 1962 році за кордоном книжок „Заячий пастух”, „А світ такий гарний...” був поміченим і водночас неоднозначним. Як і завжди, з’явилися заздрісники, яким щось не подобалося, навіть сама поява на літературному Олімпі перспективного автора, проте домінували прихильні рецензії. Однак письменник болісно сприйняв несправедливі обвинувачення на його адресу, опубліковані в газеті „Свобода”. Після чергового злету інтенсивність його творчої праці – і на це було чимало причин – знижується, тому й доводиться йому зізнаватися в листах, що в 1965-1966 роках не надрукував нічого, хоч на той час мав незакінчені повісті „Крадений батько” та „Прокляте море”. „Ці книжки потребують праці, а праця – часу, – зізнавався він у листі до П. Одарченка від 16 травня 1967 р. – Отже, як бачите, знову те ж саме зачароване коло” [1, 68].

Із цього зачарованого кола В.Гайворонський намагався вирватися, однак життєві негаразди, потреба заробляти на прожиття і на видання своїх творів виснажували фізично, надломлювали морально. Він не міг пристосовуватися, не міг заробляти, як це вдавалося, скажімо, Зосимові Дончуку, в якого доводилося знімати помешкання і залежати від його примх.

Василь Гайворонський, як згадував В. Біляїв*, був скромним, проте схильним до емоційних сплесків, психічних депресій, зумовлених значною мірою пережитим, втратою родини, невлаштованістю власного емігрантського життя, безпідставними звинуваченнями на його адресу, „страхом аматорства”, невдоволеністю написаним. Особливо ж, коли необхідно було викроювати час на те, щоб ще й ще раз прочитати і відредагувати твір, коли задумане просто просилося на папір, а доводилося заробляти на прожиття. Тому й радів

* „Для мене, та і для багатьох, найпомітнішою рисою вдачі Гайдарівського, – згадував В. Біляїв, – була його скромність, повна відсутність самореклами чи хизування своїм авторським стажем”.

письменник, коли поталанило знайти роботу вночі, щоб удень можна було віддатися улюбленій творчій праці.

Як письменника В. Гайворонського вирізняло романтичне світосприйняття, зачудування світом („А світ такий гарний...“), степовий розмах і, безперечно, ностальгія, що змушувала згадувати пережите, подумки повертатися в рідну Донеччину, а потім у діпівські табори, де довелося зустрітися йому з А. Любченком, М. Ситником, з такими ж, як і сам, вигнанцями.

Талановитий редактор, що відчував смак слова, допомагав віднайти його й іншим авторам, В. Гайворонський не міг себе повною мірою реалізувати. Про несумісність української ментальності й американського способу життя йшлося, зокрема, в оповіданні „Сенсація знічев'я“. Героєм твору постає Василь, що недавно прибув до США і тому насамперед мусив шукати роботу. Очевидно, його прототипом був сам автор, який не відразу освоївся на чужому континенті. Людина чутлива, сентиментальна, дещо обережна, герой відразу ж викликає подив у місцевих жителів, бо відмовляється під`їхати, розчулено шукає у траві кущ полину чи деревію, аби на повні груди вдихнути рідні степові пахощі. Тому чутка про дивного подорожнього випереджала його прибуття. Для американців, які звикли їздити навіть на короткі відстані, він здавався не просто диваком, а мало не інопланетянином.

Художній світ В. Гайворонського лагідний, погідний, проте не ідилічний: його герої-романтики вступають у поєдинок із тоталітарною системою, нелегко пристосовуються до нових реалій життя, протистоять дисгармонійній дійсності. І все-таки домінують у творах світлі барви – всупереч усім життєвим негараздам і незгодам. Навіть в одному з найбільш трагічних творів – „Рятівна курка“ – фінал оптимістичний. Взаємозв`язок долі і творчості виявляється в художньому відтворенні В. Гайворонським пережитого, наділенні героїв деталями своєї біографії, звичками і рисами свого характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цитую за: Біляїв В. Шукач гарного світу (Василь Гайдарівський) // „На неокраїнім крилі...”. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. – С. 58-78.
2. Оліфіренко В. Уроки правди і добра. – Донецьк: Донбас, 2001.
3. Пустова Ф. Структура твору „Непрошений гість” Василя Гайворонського // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2008. – С. 84-91.
4. Гайдарівський В. Дещо про себе і свою творчість // А світ такий гарний... – Буенос-Айрес: Видавництво Юліяна Середяка, 1962. – С. 1-VI.
5. Гайдарівський В. А світ такий гарний... – Буенос-Айрес: Видавництво Юліяна Середяка, 1962. – 238 с.
6. Теория литературы: Учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений: В 2 т. / Под ред. Н. Д. Тмарченко. – Т.2: Бройтман С.Н. Историческая поэтика. – М.: Издательский дом «Академия», 2004. – 368 с.

Ірина ЯРОШЕВИЧ,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії
української літератури та фольклористики
Донецького національного університету*

ЖИТТЄВІ КОЛІЗІЇ ВАСИЛЯ ГАЙВОРОНСЬКОГО

Автор осмислює життєві колізії одного з талановитих письменників Донбасу, творчість якого має посісти чільне місце у літературному процесі 20 – 30-х років в Україні та за її межами у 60-х роках минулого століття.

Безперечно мав рацію Т.Шевченко, коли у передмові до видання „Кобзаря” зазначив: „Щоб знать людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувати, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу. Отоді і друкуйте, і труд ваш буде трудом чесним” [10, с. 13].